

אהוד בן עזר

לתולדות טמבל ו"כובע טמבל"

לקט מקורות והארות מתוך המכתב העיתי

* * *

אהוד: קלוץ מיט אויגען. (גזע עץ עם "עיניים", כינוי לטמבל). * טמבל או טמפל (במקור טמפל או טמפל, הערבים נהגו לכנות כך בלעג את האיכרים הגרמניים במושבות ה"טמפלרים", כאשר הפ"א הדגושה מתחלפת להם בפ"י"ת דגושה. על פי אבא של עמוס כרמל).

* * *

יעקב ניר: * היטל-מאכר (כובעי צה"ל 1948 עם הבד מאחור והמצחייה מלפנים כמו של רא"ל דורי היו: "א-מתונה פון דער יידישע היטל מאכר"). * טמבל (המונח טמבל, אשר אצלנו פירושו "טיפש", מקורו במילה הטורקית טמבל ושם פירושה "עצל". (יעקב, ראה גיליון 22, טמפל או טמפל, במקור טמפל או טמפל, הערבים נהגו לכנות כך בלעג את האיכרים הגרמניים במושבות ה"טמפלרים", כאשר הפ"א הדגושה מתחלפת להם בפ"י"ת דגושה. על פי אבא של עמוס כרמל).

יעקב ניר: בקשר ל"טמבל" איתך הסליחה, מכל מקום בטוחני כי יש כאן גם מעט מהטורקית.

* * *

אורון יהלום: מתוך המילון האנגלי-עברי של ר. אלקלעי: Dumb – אילם, דומם, שקט, ובשפה המונית: טיפש. Dumbbell – משקולת יד, ובשפה המונית: שוטה.
אהוד בן עזר: מעיר: אם אינני טועה הרי שבתקופה בה החל בארץ השימוש במונח טמבל לא היתה השפה האנגלית כה נפוצה ומשפיעה כך שנראה לי שהמקור הוא תורכי, ערבי או גרמני.

* * *

יעקב זמיר: "זו הטמבל'אנה!" – טמבל!

בעניין המקור של המילה "טמבל". לא ערבים פלשטינאים ולא בטיח! "טמבל" אינה ממקור המילה טמפלרים, כי אם מטורקית. והסיפור מפי אבי עליו השלום כך הוא:
כידוע האימפריה העותומאנית כללה גם את ארץ עיראק. השולטן ירום הודו שישב בקושטא ובילה את עיתותיו בין היתר בנעימים של שירה וזימרה וריקודי בטן ושיגולים ועוד, היה ממנה את נציגיו למחוזות השונים של האימפריה. הממונה נקרא "הוואלי" והמחוזות נקראו נאֵלאֵיאַת. ויש להניח שלא חסרו תככים וקנוניות כדי לקבל המינוי הזה שכן היה שכר גדול בצידו. הוואלי היה מטיל מיסים כך וכך, ושולח לשולטן רק "כך" אחד והיתר שלשל לכיסו. כמו בכל הדורות. וכן היו מאלה מניאקים רעים ומצורעים בני נעוות המרדות שרדו בנתינים עד שעלתה שוועתם לשמיים ולארצות הים הרחוקות וגם לקונסטנטינופול הבירה (ועל זה בפעם אחרת). והיו ביניהם גם יותר אמיצים וישרי דרך שאבו לעשות סדר בממלכה.
אחד כזה הגיע יום אחד לבגדאד ובין יתר הדברים הראשונים שעשה סיור בעיר ובמחוזותיה בליוויית איש חצר בקי ומנוסה. ישב לו במרכבה המפוארת שלו וסייר בכל האתרים. זה בניין האוצר וזה משרד הביטחון וזו הקישלה וזה הסראי וכדומה. עד שהגיע למקום אחד בפאתי

העיר בגדאד שגבל עם המידבר הצחיח, מרוחק מעט ומגודר. מין מחנה גדול (כמו מחנה שער העלייה בזמנו). הוא שאל: "ומה זה?" ונענה: "זו הטמבלח'אנה!" (כלומר מקום של טמבלים, לא יוצלחים). "מה, אתם מחזיקים טמבלח'אנה?" ענו לו אנשי לווייתו שכן, כי שם ישבו כל אלה שהם לא יוצלחים ולא עובדים וכל פרנסתם ומחסורם על חשבון הממשלה. "כך? יפה-יפה," ענה הוואלי. למחרת נתן פקודה להקיף את המקום סביב-סביב בערימות עצי הסקה אשר יקושו הברווים מן המידבר ויביאום למימכר בעיר הבירה. וכך אמנם נעשה. משראה שהמקום מוקף חומרי בעירה הורה להצית את העצים. אחרי מיספר דקות עלו הלהבות והקיפו את המחנה. ומשהבחינו "דיירי" המחנה בשריפה נמלטו בהמוניהם וברחו מן המקום. חוץ משניים. האחד ישב במקומו ובכה לאמור: "רחמנים בני רחמנים, הצילוני, רחמנים בני רחמנים הצילוני!!" והשני אומר לו: "בבקשה תגיד שיצילו גם אותי!" בא הוואלי ואמר לאנשיו: "אתם רואים, אלה באמת טמבלים. האחד לא זז ממקומו והשני אפילו לא קרא לעזרה בעצמו. את אלה תפרנסו על חשבוננו..." והמילה "טמבלח'אנה" הינה תורכית במקור, כפי ששמענוה בילדותנו בארץ בבל. ח'אנה בתורכית משמעו מקום, כגון צ'אִיִּתְ'אִנָּה בית התה, אָזְאִתְ'אִנָּה בית מרקחת, קארח'אנה בית מלאכה, ועוד. אז בבקשה תפסיקו להמציא דברים מצוצים מן האצבע. עוד תכתבו על זה עבודות דוקטוראט ותבקשו להתקשט גם בתארי פרופסורים גמורים וחצי גמורים...
בברכה,
יעקב זמיר
רמת גן עיר הפיזיאמות

* * *

עוז אלמוג כובע טמבל

שלום אהוד,
כובע טמבל, שנקרא גם כובע מקוואי, הוא כובע-בד דמוי קערה, בלא מצחייה ובלא שוליים בולטים. באנציקלופדיה המקוונת ויקיפדיה מובא הסבר למרכיביו הייחודיים: "כובע טמבל תפור מחמש פיסות בד. ארבע מהפיסות הן בצורת גזרה והן תפורות כך שהקדקודים של ארבעתן נוגעים זה בזה וכל שוק של כל גזרה תפור לשוק של גזרה אחרת. כך יוצרות הגזרות מבנה דמוי קערה. פיסת הבד החמישית היא בצורת טבעת. קצה אחד של הטבעת תפור לבסיסי גזרות הבד היוצרות את מבנה הקערה כך שהטבעת מעמיקה את מבנה הקערה."
יתרוננו של הכובע הוא בכך שניתן לקפלו בקלות ולהכניסו לכיס, ולכן התאים לעובדים שעות רבות בשמש.
מקור הכינוי "כובע טמבל" אינו ברור. קשה לדעת אם הכינוי "טמבל" שמשמעותו "טיפשון" נגזרה משם הכובע או שמא שם הכובע נגזר מכינוי זה. באשר למקור הכובע והשם כאחד הועלו מספר סברות:
סברה 1: מסופר על תלמידי מקווה ישראל שיצאו לטיול שנתי והתברר שאין עימם כובעים, ומישהו מיהר ואילתר כובע פשוט עם שוליים מסביב, וצייד בו את כל תלמידי הכיתה, וכך נוצר הכובע המקוואי. כובע זה לא החמיא ביותר ללובשו, ועשה אותו שייראה "מטומבל" – כך הסבירו את השם של כובע זה.
סברה 2: הטמפלרים מגרמניה – אנשי כת הטמפלרים, שעלו לארץ מגרמניה, הביאו איתם את הכובע המיוחד הזה שפונה 'כובע טמפל', כיוון שהיה שייך לטמפלרים, אך השכנים הערבים התקשו לבטא את הצליל פֶּ שבמילה 'טמפל', ובמקומו ביטאו פֶּ, וכך נוצר 'כובע טמפל', המוכר

והידוע (סברה זו הועלתה בתוכניתו של מושיק טימור "שישי אישי" ב-14.4.2006 ומופיעה באתר נוסטלגיה און ליין). **אגב, בעיני זה ההסבר הכי מתקבל על הדעת.**

סברה 3: בלזם, הכובען הידוע מתל אביב, טען, שכיוון שהיה בעיקרו כובע של פועלים פשוטים קראו לו 'כובע טמבל'. הפועלים לא היו משכילים במיוחד ובטח שלא עשירים במיוחד, ולכן המעסיקים נהגו ללעוג לפועל שלהם, וכינוי אותו 'טמבל'. השם דבק מיד בכובע שהיה מזוהה כל-כך עם הפועלים. (סברה זו מופיעה במאמר של מיכל פלמן).

סברה 4. היו שייחסו את המילה למילה האנגלית Dumpy שמשמעותה שמן וטיפש. סברה 5: ייתכן שלמרות קישורו לדמויות הנערצות של החלוצים, מניחי התשתית למדינה העברית, היו מודעים לכך שהחובש כובע זה לראשו נראה מגוחך למדי, ולכן כינו אותו על פי המילה הערבית "טמבל", טיפש, הלקוחה מתורכית, tembel – "טיפש עצלן". (אברהם שטאל, "טמבל" בתוך "מוצא המלים", עמ' 85).

כובע הטמבל "תפס" בקיבוץ ומחוצה לו משום שהוא ענה על צרכים פונקציונליים ואידיאולוגיים בעת ובעונה אחת: הוא פשוט לתפירה, נוח לקיפול ונשיאה (אשר להכניסו ממש לכיס), זול, עמיד ולא גנדרני. צבעו היה לרוב חאקי. אגב, אפשר לראות בו גם כיפה מוגדלת ואכן רבים מבני עקיבא חיבבו אותו.

ראשיתו של הכובע בשנות העשרים, אולם רק בעשור הראשון והשני לקום המדינה היה כובע הטמבל פופולארי ביותר בכל רחבי הארץ. לכולם היה לפחות אחד כזה, לרוב בשימוש קבוע. תהליך הייצור של כובע הטמבל היה פשוט יחסית ועלותו נמוכה, כיוון שיצרו אותו משאריות.

כובע הטמבל היה מקובל מאוד במשך כל המחצית השנייה של המאה העשרים, ונחשב כהגנה נוחה בפני קרינת השמש, ובשעת הצורך גם שימושי לניגוב הזיעה מן המצח. הוא השתלט על חברי הקיבוצים וילדי הקיבוצים, וכן על חברי תנועות הנוער החלוציות ואחרים. כובע הטמבל שימש ככובע עבודה בשדה ובסדנה, כובע-טיולים ואף כובע לבילוי בחוץ בשעות הפנאי, בחול ובחג. הוא הפך כה מקובל, עד כי הקריקטוריסט דוש (שהיה אז עולה חדש, והתרשם מבחור מדמות "הצבר") הפך אותו למותג המסמל את הישראלי הטיפוסי באשר הוא. מיכל פלמן כותבת במאמרה "כובע טמבל" (פורסם באתר "החוויה החינוכית") על הפופולריות של כובע הטמבל בעשורים הראשונים של מדינת ישראל: "לכולם היה כובע טמבל – לילדי הגן ובית הספר היה כובע כזה בצבע לבן, ועליו היה רקום שמם. לחיילים שימש הכובע ככובע עבודה, בצבע חאקי, כמובן. הקיבוצניקים חבשו את כובע הטמבל הכחול, וזאת כדי להתאימו לחולצתם הכחולה שהיתה מזוהה עם הקיבוץ בעת ההיא. הכובע היווה סמל לעבודת כפיים, ואפילו אנשים מנהיגים נשואי פנים, שלרוב ניתן היה למצוא אותם בחליפה מחויטת וכובע תואם, היו מגיעים עם כובע טמבל לנטיעות בחג ה'ט"ו בשבט.

לכובע הטמבל היו פונקציות רבות, וזאת בזכות השוליים הרחבים הגמישים, שבעזרתם ניתן היה ליצור צורות שונות לכובע שיתאימו למטרותיו השונות. ילדים היו משתמשים בו כתחפושת של כובע מלחים, מבוגרים היו משתמשים בו בהטיה על הקרחת, ובאירועים קשורים בדת היו מקפלים את השוליים של הכובע כלפי פנים, וכך נוצרה מעין כיפה לראשם של הגברים."

ולסיום עוד מידע חשוב: מוצרי "אתא" (שיוצרו בתחילה משלושה סוגי בדים בלבד: פופלין, דריל וסאטן) – ובעיקר מכנסי החאקי העבים, החולצה הכחולה הגסה, כובע הטמבל הפרולטארי, התחתונים והגופיות הלבנות, גרבי הצמר העבות, השחורות והאפורות – נעשו לסמלן ההיכר האופנתי של ארץ ישראל העובדת, ולמעשה של המפעל הציוני כולו.

מעניין שהיום אומרים על מישהו טמבל וזה קצת בנימה סלחנית או אירונית ולא כמו טמבל. (שזה טיפש, אידיוט).

ולמי שרוצה מידע לא רק על כובע הטמבל אלא על מרכיבי לבוש נוספים של הצברים ובעיקר של צעירי הקיבוץ, מומלץ לקרוא את המאמר שכתבתי יחד עם מייק לבנה המוכר לרבים, תחת הכותרת: "התפתחות דפוסי לבוש והופעה בקיבוץ". הוא מצוי במדריך שלנו "אנשים ישראל" בלינק הבא:

<http://www.peopleil.org/details.aspx?itemID=7839&nosearch=true&searchMode=1&sLanguage=he-IL>

שלך בניגון טמבללייקה שמירבלליקה,

* * *

דנצ'ו (דן ארנון) כובע טמבל הוא "כובע מקוואי" שיצר הכובען התל-אביבי נחמיה קירש

לאהוד שלום!

בעניין הדיון האקדמי והחשוב על מקור כובע הטמבל:
בשנת 1995 יצא ספרי "כובעים בראש" בהוצאת עם עובד, ספר העוסק בארץ ישראל,
בהיסטוריה שלה, בדתות ובעדות – בדרך הכובעים. מיד לאחר צאת הספר (שאזל מזמן) קיבלתי
את המכתב, המובא להלן בקיצורים, ותאריכו 9.8.95:
"אנו הרשומים מטה הננו צאצאי הכובען הראשון בארץ, אבינו ע"ה נחמיה קירש שפתח עסק
לייצור כובעים בתל אביב הקטנה בשנת 1924..."

"...באשר לכובע הנקרא 'כובע טמבל', ראשיתו כאשר האחראית על המשק בבית הספר
החקלאי מקווה ישראל פנתה לאבינו וביקשה ליצור למען ילדי בית הספר כובע מבד שיגן מפני
השמש וניתן יהיה לקפלו מבלי לפגום בצורתו. הרעיון של אבינו נלקח מכובע לבן מבד פיקה,
אשר יצרנו באותו פרק זמן, כובע עשוי כיפה ומסביבו שוליים בחצי עיגול. הכובע הלבן היה
נוח אך לא ניתן היה לקפלו, על כן עשהו בצורה יותר חרוטה עם שוליים ישרים ומבד חאקי
שניתן לכביסה. כובע זה נקרא תקופה ארוכה "כובע מקוואי". לאחר כמה שנים יצרנו אותו גם
מבד כחול. כובעים אלו החליפו אצל עובדי החקלאות את כובעי הקסקט או הקש שהיו
מקובלים קודם, שלא ניתן לקפלם."

חתומים:

ישראל קירש (רמת חן)

נפתלי קירש (גבעתיים)

הנה, הוספתי עוד נדבך לדיון

דנצ'ו

* * *

צ"ד: טמבל

מלה עתיקת יומין, שפירושה עצלן, לא-יוצלת. מקורה באשורית. ובפרסית – تَنْبَل – משם
הגיעה לתורכית (העות'מאנית), ממנה לערבית מדוברת וכך לעברית מדוברת. והדברים ידועים.
וראה:

<http://en.wiktionary.org/wiki/%D8%AA%D9%86%D8%A8%D9%84>

וכך במילונם של איילון ושנער:

تَنْبَلٌ رَبِيحٌ، تَنْبَلَةٌ، تَنْبَلٌ

1. טַפֵּשׁ, מְטַמְטֵם, טַמְמָל (סלנג)

2. עֶצְלָן, בְּטָלָן

(מלה בערבית מדוברת שמקורה בפרסית; צורת היחיד נהגית בערבית: תַמְבֵּל)

ולתוהים על חילופי מם ונון: אלה הגאים אִפְיִים, ולפיכך יש גם חילופים ביניהם. בספרות

חזו"ל כל סיום של 'ם' ברבים הפך ל-ן, כגון קוראים – קוראין, זכאים – זכאין.

בלשון הלצה כונו המדרסות (בתי המדרש) בשם תמבל-חאנה – Tembel Khane כלומר

– בית העצלנים, או בית הלא-יוצלחים... בהחלט במובן שהביא יעקב זמיר מדברי אביו – "לא

יוצלחים ולא עובדים וכל פרנסתם ומחסורם על חשבון הממשלה."

המילה "טמבל", במובן עצל, קיימת בכורדית, באוזבקית ובאזרית, בבולגרית ואף באלבנית (dembel). גם היוונים אימצו – בעגת הדיבור – את המילה הזו, במובנה המקורי, אך בצורה המיונת Tembelis.

יש משערים שהגיעה לעברית שלנו דרך הלאדינו, שפת מגורשי ספרד בתורכיה ובארצות הבלקן, אך לא מצאתי ראייה ראויה לכך.